

Соціологія міжетнічного конфлікту: теоретичний аспект

Володимир Євтух,
доктор історичних наук,
член-кореспондент НАН України,
декан факультету соціології та психології
Національного університету ім. Т. Шевченка

До змісту поняття міжетнічного конфлікту

Передовсім варто зробити кілька зауваг, котрі, на мою думку, допоможуть адекватно сконцентрувати увагу на змістовому аналізі явища з соціологічної точки зору. Слід констатувати, що міжетнічний (етнічний) конфлікт не став на сьогодні предметом адекватного дослідження в системі соціологічного знання. Певною (але не значною) мірою він розглядався в контексті інтерпретацій конфлікту як явища суспільного розвитку взагалі. Часто-густо він був і лишається об'єктом психології, філософії, культурології [1], згодом – політології [2] і лише останнім часом стає предметом дослідження в соціології [3].

В науковій літературі та й у практиці законодавчого і виконавчого регулювання етнонаціонального розвитку поліетнічного суспільства найчастіше вживається термін „етнічний конфлікт”. Пропоную вживати термін „міжетнічний конфлікт”, особливо у зв'язку з потребою розглядати явище в соціологічному аспекті. Адже одним з предметів соціології є соціальні відносини, а „конфлікт” – одна з форм прояву цих відносин. Це не означає, що варто повністю відмовитися від терміна „етнічний конфлікт”. Кореляція (співвідношення) між цими двома термінами має розглядатися на рівні понять „загальне - конкретне”. Якщо термін „етнічний конфлікт” доречно застосовувати тоді, коли хочемо у загальному означити конфліктну ситуацію, пов'язану з етнічністю (тобто етнічні ознаки учасників конфлікту тим чи іншим чином спричиняють таку ситуацію), то термін „міжетнічний конфлікт” вимагає уточнення (конкретизації) „етнічних учасників”, тобто представників тих чи інших спільнот. Принагідно зазначу, що поняття „етнічна спільнота” є узагальнюючим для усіх типів груп людей, яких ми об'єднуємо на основі їх етнічного походження [4]. Цей термін релевантний і до етносів, і до субетносів, і до етнічних груп, і до етнічних меншин, які є компонентами

етнонаціональної структури поліетнічного суспільства [5], і які, реалізуючи свої особливості як соціальної групи у повсякденному житті, виявляють певні відмінності, що дає можливість із загального („етнічна спільнота”) виокремлювати себе в середовищі поліетнічного суспільства. Додам, що ці особливості (відмінності) найчіткіше проявляються в процесі їх відносин у різних сферах суспільного життя (міжетнічної взаємодії).

У міркуваннях про сутність термінів „конфлікти”, пов’язаних з етнічним фактором, наближаюся до думки про надання переваги термінові „міжетнічний конфлікт”, оскільки він передбачає участь конкретних сторін (етнічностей – у даному конкретному випадку вживаю як синонім терміна „етнічна спільнота”) у цьому виді відносин між ними. Отже, у подальшому, пропонуючи користуватись терміном „міжетнічний конфлікт”, звертаю особливу увагу на те, що він лінгвістично фіксує одне з явищ міжетнічної взаємодії, котре (явище), у свою чергу, є складовою міжетнічної взаємодії. Запропонована теза буде конкретизована далі у сюжеті про структуру міжетнічних конфліктів як складової міжетнічної взаємодії.

З’ясувавши деякі методологічні аспекти у підходах до трактування термінів „етнічний конфлікт” і „міжетнічний конфлікт”, спробую подати визначення останнього. Отже, **міжетнічний конфлікт** – це специфічна ситуація у стосунках між етнічними спільнотами, її частинами або ж її окремими представниками, змістом якої є змагання учасників цих стосунків за відповідні ніші у суспільному житті поліетнічної країни й у ході якого відбувається протиставлення інтересів і застосування будь-яких засобів для реалізації цих інтересів та утвердження стійких позицій своєї етнічності в етнонаціональній структурі суспільства проживання.

Такий зміст міжетнічного конфлікту подається у довідниках; в цьому змісті переважає етнополітологічне звучання. Щоправда, таке визначення конфлікту до певної міри корелюється і з його соціологічним трактуванням. Можна погодитися з думкою соціологів, що для фахівців цієї галузі знань конфлікт „...передовсім – це модель поведінки з особливим розподілом ролей, послідовністю подій, способами висловлення поглядів та ціннісних орієнтацій, мотивацій і формами відстоювання інтересів. Соціолог описує конфлікт за допомогою системи перемінних. Основні перемінні – розбіжності та домінування” [6]. Саме така інтерпретація дозволяє розкрити сутність конфлікту етнічного. Та для цього необхідно знати не лише типи поведінки, але й, передовсім, причини його появи, форми вияву і, на мою думку, його структуру, що надзвичайно важливо. У подальшому дискурсі спробую подати свій погляд на ці складові соціологічного аналізу міжетнічного конфлікту.

Завважу, що перебіг міжетнічного конфлікту може мати різні форми – від латентної до чітко вираженої (аж до застосування сили). Всі ці форми вияву міжетнічного конфлікту будуть предметом детальнішого аналізу

згодом. На даній стадії привертаю увагу до того, що запропонований термін „міжетнічний конфлікт” може вживатись як у однині, так і у множині: він може бути лише один, але їх може бути кілька на території однієї поліетнічної країни або ж по одному у кількох країнах. Якщо йдеться про явище як таке (*per se*), то доречним стає вживання терміна лише в однині, оскільки явище саме по собі унікальне, а форми вияву можуть бути різними через багато об’єктивних і суб’єктивних обставин.

Міжетнічний конфлікт відбувається у міжетнічній взаємодії чи то на рівні „більшість – меншість”, чи то на рівні „меншість – меншість”. У першому випадку можемо говорити про макрорівень, оскільки тут задіяний національний рівень (мається на увазі принаймні один компонент – більшість, котра, як правило, покриває усю територію), а в другому – про мікрорівень (або ж меншинний рівень).

До речі, практика міжетнічних стосунків свідчить, що конфлікт на рівні „більшість – меншість” зазвичай розуміється як конфлікт між меншістю і владою, оскільки більшість у свідомості меншинних груп асоціюється саме з владою. І справді, практично у всіх поліетнічних країнах представники більшості домінують у владних структурах. Підтвердження цій думці можна знайти, аналізуючи конфліктні ситуації 1960 - 1980-х років у таких поліетнічних країнах, як США і Канада, де невдоволення меншин своїм соціальним статусом, а також реалізацією запитів їх етнокультурного розвитку час від часу виливалось у гострі виступи проти влади, проти її політики щодо національних меншин (афроамериканці, латиноамериканці, індіанці в США; індіанці, франкоканадці в Канаді) [7]. Щоправда, ця теза не повністю адекватно відтворює ситуацію в країнах, які свого часу входили до складу більших етнополітичних утворень (держав), наприклад, СРСР, соціалістичної Югославії. Так, скажімо, у тодішній Україні у владних структурах досить вагомо був (і досі залишається) представлений суто російський або зрусифікований компонент. Тому в нашій країні претензії меншинних груп до влади, за окремими випадками, не завжди чітко артикулюються на етнічній основі, як, скажімо, в США. Тут виступи національних меншин проти влади на різних історичних відтинках були одночасово виступами проти англосаксонської більшості, оскільки владні структури, як правило, були представлені англосаксонцями. В контексті даного викладу (приклад України) протистояння або ж конфлікти між етнічними спільнотами і владою скоріше варто класифікувати як етнополітичні, а не суто міжетнічні.

Причини та форми прояву міжетнічного конфлікту

Міжетнічний конфлікт може бути спричинений цілою низкою факторів. Залежно від того, який чинник в основному генерує конфлікт, може бути здійснена їх класифікація. Пропоную зробити це відповідно до сфер

суспільного розвитку, пам'ятаючи, що причини в будь-яких сферах корелюються передовсім з етнічною сферою розвитку суспільства, аби уникнути непорозумінь, до якої із сфер відносити конфлікт. При цьому слід мати на увазі, що всі причини, які збуджують конфлікт, перебувають у постійній взаємодії. Зрештою, як відзначають дослідники, кінцева детермінованість конфліктів, які є однією з форм міжетнічної взаємодії, має етнічну мотивацію.

Завважу, що для розуміння природи міжетнічного конфлікту, його розвитку і прогнозів важливу роль може відіграти його аналіз на основі теорії генетичної подібності. Щоправда, ця теорія в контексті етнічності не застосовувалась до аналізу суспільних явищ, принаймні в Україні. У цій статті я вперше звертаю увагу на важливість цієї теорії у дослідженні міжетнічного конфлікту, погоджуючись з думкою одного з визнаних західних експертів К. Линн про те, що „расовий та етнічний конфлікт виявляється в усьому світі – між чорними і білими в Сполучених Штатах, Південній Африці і в Британії; між басками та іспанцями в Іспанії; між ірландцями та британцями у Північній Ірландії. Ці конфлікти пояснювалися такими науками, як соціологія, психологія та економіка. Генетична теорія подібності найбільш просунулась у розумінні цих конфліктів” [8]. У подальших наукових пошуках спробую визначити адаптивність цієї теорії до українського контексту.

Отже, найпотужнішими чинниками, які можуть стимулювати появу і розвиток міжетнічного конфлікту, на мою думку, є наступні: соціальні, політичні, культурні, психологічні, релігійні; ті, що розгортаються у сфері управління та відносин регіональної і центральної влади; суто етнічні, що базуються на стереотипах (уявленнях) представників різних спільнот одне про одного.

Досвід суспільного розвитку поліетнічних країн та результати досліджень, передовсім соціологічних, свідчать, що найбільше силове поле у соціальних чинників, оскільки, як правило, представники невідоміючих і, перш за все, малочисельних етнічних спільнот є найзанедбанішими в соціальному плані – низький рівень життя, високий рівень безробіття, низький рівень освіти, обмежені можливості доступу до соціальних благ та соціальної мобільності (згадаємо, наприклад, в Україні рома, гагаузів, румунів, кримських татар тощо). Винятки у цьому контексті в українському суспільстві становлять росіяни і євреї, соціальний статус яких вищий за статус представників титульної нації – українців [9].

Пріоритетність дії чинників соціального характеру у формуванні силового поля міжетнічного конфлікту дає підстави для дослідників визначити міжетнічний конфлікт як особливий вид конфлікту соціального. На користь такого твердження свідчить і визначення предметно-об'єктивної зони спеціальної соціологічної науки – етносоціології, яка досліджує феномен міжетнічного конфлікту. Щоправда, поки що

достеменно не з'ясовані параметри розмежування та взаємодії соціального конфлікту і міжетнічного конфлікту. Це, на думку фахівців, які прагнуть досліджувати міжетнічний (етнічний) конфлікт, зумовлено „...теоретичною нерозробленістю питання співвідношення соціального та етнічного...” [10]. У одній з наступних студій спробую проаналізувати це співвідношення і запропонувати критерії розмежування цих двох видів конфліктів.

Політичні причини міжетнічного конфлікту пов'язані передовсім з прагненнями груп (етнічних спільнот) формувати свої етнополітичні організми (ЕПО) [11], або ж принаймні свої етносоціальні організми (ЕСО) [12], або ж з обмеженістю в рамках політичної держави доступу представників етнічних спільнот до прийняття рішень, які впливають на їх статус та етнонаціональний розвиток країни.

Дія культурних чинників з усією очевидністю виявляється тоді, коли йдеться про етнокультурну сферу життєдіяльності спільнот. До конфлікту спонукає в цьому випадку прагнення спільнот зміцнити свої позиції в етнокультурному просторі поліетнічної країни та формувати умови для збереження своєї ідентичності.

На відміну від трьох перших груп чинників міжетнічного конфлікту, психологічні, на моє переконання, носять більш індивідуальний характер; це можна пов'язати з поведінкою окремих представників окремих спільнот і формуванням так званих етнічних еліт. Представники останніх, як правило, очолюють етнонаціональні рухи і спрямовують свої дії, а також дії спільноти на реалізацію поставленої мети: або ж утворення своїх ЕПО та ЕСО, або ж розширення можливостей доступу до прийняття рішень чи то стимулювання розвитку своїх спільнот в етнонаціональній структурі поліетнічного суспільства.

Релігійні чинники особливо даються взнаки тоді, коли етнічність співпадає з віросповіданням, оскільки як перша, так і друге перебувають у стані підпорядкування домінуючій більшості. Зазначу, що для України така ситуація не характерна: наявність численних релігій (навіть у межах української етнічної спільноти) послаблює дію релігійного чинника у формуванні конфліктогенних ситуацій, які стимулюють виникнення міжетнічного конфлікту, хіба що за винятком мусульман з їх концентрацією в Криму.

Щодо причин, які перебувають на управлінському рівні та рівні стосунків регіонів і центру, то вони концентруються у двох площинах: 1) недосконале або ж невдале законодавство, на якому вибудовується менеджмент у сфері міжетнічних стосунків; 2) розподіл ресурсів, у тому числі й задіяних для етнокультурного розвитку етнічних спільнот. Це властиве, зокрема, й Україні.

Оглядаючи причини міжетнічного конфлікту (а їх, це зрозуміло навіть з короткого переліку, велика кількість), можна зробити узагальнюючий висновок, що основною причиною конфліктів є змагання соціальних груп

(а етнічна спільнота є одним з її різновидів) за здобуття гідних ніш у суспільному розвитку країни.

В поліетнічних країнах це змагання значною мірою екстраполюється на базі етнічного чинника. Оскільки можливості таких ніш на певному статичному етапі розвитку суспільства обмежені (мається на увазі, що вони, як правило, зайняті представниками етнічних спільнот з потужнішим силовим полем), то змагальне співіснування різних етнічних спільнот може набирати гостроти й досягати, за Е. Бонасич (американська дослідниця міжетнічної взаємодії), стану етнічного антагонізму [13], від якого лише крок до міжетнічного конфлікту.

Серед можливих форм проявів конфлікту (їх можна визначити як конкретні, хоча ці форми можна розглядати також і як форми поведінки (більш широкої діяльності) акторів у міжетнічному конфлікті) найчастіше спостерігаються такі:

- неприйняття меншістю цінностей, які сповідує та проголошує домінуюча більшість, а подеколи їх і нав'язує;
- відмова з будь-якої нагоди виконувати рішення центральної влади;
- протистояння між більшістю і меншістю через принципові засади етнополітики держави (наприклад, відмови у наданні громадянства; заборони на професії; заходи, які спричиняють зміни в етнічному складі тих чи тих регіонів тощо);
- прояви неповаги, вандалізму щодо культурних та історичних святинь (символів) тієї чи іншої спільноти (як правило, на рівні стосунків „меншість – меншість”);
- виштовхування з престижних бізнесових ніш представниками однієї національності представників іншої;
- ксенофобія тощо.

З огляду на те, що конкретні форми прояву конфлікту можна класифікувати і як форми поведінки акторів міжетнічного конфлікту, то є підстави погодитися з думкою дослідника міжетнічних (міжнаціональних) конфліктів російського соціолога А. Здравомислова, що трьома основними формами прояву конфлікту (очевидно, за характером дії його акторів) є: 1) стихійні конфлікти – стихійні зіткнення масового характеру (таких було чимало на території СРСР – Алмати, Нагірний Карабах, Сумгаїт тощо); 2) організовані конфлікти (вони виростили з першої форми – чеченська війна, військові дії в Придністров'ї); 3) наростання міжетнічної (міжнаціональної) напруги, агрегація етнічних (національних) почуттів, однак без стихійних насильницьких дій (мітинги, демонстрації, голосування – Балтія) [14].

Принагідно, в контексті форм прояву міжетнічного конфлікту, привертаю увагу до тверджень американського і канадського психологів І. Сільверманна і Д. Казе, з котрими я повністю погоджуюсь, що міжгрупові змагання стимулюються і агрегуються прагматиками (особами,

зацікавленими в конфліктогенних ситуаціях, які розраховують на певний зиск) [15].

Структура та фактори міжетнічного конфлікту

Міжетнічний конфлікт (потенційно або ж реально) є одним з елементів того чи іншого типу розвитку поліетнічного суспільства. Саме становище етнічної спільноти в суспільстві виступає джерелом конфлікту, а сам конфлікт виникає там, де відчутна її соціально-економічна нерівність та культурна занедбаність. Оскільки, згідно з концепцією конфліктного розвитку, в міжетнічній взаємодії існує конкуренція (змагання етнічних спільнот за престижні соціальні, економічні, політичні, культурні ніші), то вона переважно і визначає характер перебігу конфлікту. У цьому контексті структуру міжетнічного конфлікту можна представити так:

- етнічне дистанціювання;
- етнічна неприязнь;
- етнічна ворожість;
- етнічна напруга;
- етнічна конфронтація;
- етнічний антагонізм.

Власне кажучи, кожен із цих компонентів (якщо міжетнічний конфлікт розглядати як статичну ситуацію) або ж кожної стадії (якщо міжетнічний конфлікт розглядати як ситуацію, що розвивається) має свої функціональні навантаження й зумовлюється на кожному етапі певними обставинами. З'ясування причин появи та змісту кожного компонента (кожної стадії) міжетнічного конфлікту дозволить виробити заходи для запобігання йому на стадії розвитку або ж для його подолання, якщо конфлікт стає реальністю міжетнічної взаємодії.

Отже, наступний сюжет присвячується саме з'ясуванню причин, котрі зумовлюють появу того чи іншого компонента (стадії) міжетнічного конфлікту, та їх змісту.

Етнічне дистанціювання (етнокультурна дистанція) визначається етнічними характеристиками індивідуума або всієї спільноти, які вирізняють їх серед інших. Скажімо, кожна з етнічних спільнот України (нагадаю, що в Україні живуть представники близько 130 етносів) має усталені етнічні риси; у межах парадигми відносин „ми – вони” ці риси відіграють особливу роль – формують самотутню спільність, несхожу на іншу, і є основою для порівняння себе з іншими.

До речі, усталені етнічні риси складають основу ідентичності окремих осіб, які утворюють етнічні спільноти. Західні дослідники підкреслюють, що структура етнічної ідентичності схожа для всіх етнічних меншинних груп, принаймні у Великій Британії, але зміст цієї ідентичності відрізняється у різних спільнотах [16]. Навіть коли не заглиблюватися в детальний аналіз відмінностей, просте спостереження (у даному випадку

не йдеться про метод соціологічного дослідження) дає змогу фіксувати відмінності, передовсім культурні, в українців і грузинів, чи то у білорусів і німців, або ж в угорців і румунів. На мою думку, механічна фіксація відмінностей етнічних спільнот не означає автоматичне дистанціювання. Воно починається тоді, коли представники інших етнічностей починають фіксувати відмінні від їхніх способи прийняття довколишнього світу й реакцію на його явища (сюди включаються як люди, так і біолого-географічне довкілля). Саме на цьому відтинку міжетнічної взаємодії починається активне порівнювання себе з іншими. В цьому порівнянні та на цій стадії міжетнічної взаємодії і виникнення потенційного конфлікту можуть виявлятися дві тенденції: перша виражена у формуванні можливостей до зближення, основою якого стає прагнення опанувати й зрозуміти іншу, ніж власна, етнічність; друга виражена у дистанціюванні, а подеколи й у протиставленні себе іншим. Якщо переважає друга тенденція, то, вочевидь, етнічне дистанціювання можна трактувати як чинник, що закладає основи майбутнього конфлікту. Ще раз нагадаю, що це відбувається за умов змагання за престижні (або ж принаймні адекватні уявленням етнічних спільнот) ніші у розвитку суспільства.

Наступний компонент (стадія) – **етнічна неприязнь** – може вважатися початковою стадією власне міжетнічного конфлікту. Вона зумовлюється, як і кожне явище міжетнічної взаємодії, цілою низкою факторів. В її основі – несприйняття людей з іншою культурою, ментальністю. Як правило, таке ставлення до інших базується на системі етнічних стереотипів, зазвичай не позитивних, а ще точніше – неадекватних, а подеколи й негативних. Самі ж стереотипи формуються на основі інформації, якою володіють учасники міжетнічної взаємодії. Ця інформація складається із знань, одержаних в результаті контактів, спілкування з представниками інших етнічностей, із ЗМІ, художньої та наукової літератури, історичних джерел і, не в останню чергу, з усних переказів певних історій, епізодів із життя етнічних спільнот (досить часто упереджених) тощо. За обмеженого масиву інформації й, до того ж, чітко вираженого негативного змісту є всі підстави для формування неприязні (як правило, не у всіх членів, а лише у певної частини тієї чи іншої спільноти).

Етнічна ворожість (це вже наступний момент (стадія) міжетнічного конфлікту) є акцентованим вираженням етнічної неприязні, яка має чітко окреслений об'єкт, на котрому акцентується негативне ставлення представників інших спільнот. Зазвичай таке ставлення формується цілеспрямовано через засоби інформації (в українській реальності не називаю їх масовими, бо, як правило, негативні образи інших етносів шляхом маніпулювання окремими фактами з історії й сучасності намагаються сформувати незначні за своїми накладками періодичні видання). Такі випадки в Україні фіксуються щодо євреїв, кримських татар, рома, а ще більшою мірою до іммігрантів – вихідців з країн Африки,

Південно-Східної Азії, арабів тощо. У країнах Західної Європи наприкінці 2005 – на початку 2006 року під впливом різних факторів, зокрема і релігійних, рівень етнічної ворожості щодо вихідців з мусульманських країн значно зріс.

В структурі міжетнічного конфлікту **етнічна напруга** є комплексним феноменом, що формується під впливом різних факторів, але, перш за все, соціальних і політичних. Вона, на відміну від етнічної неприязні та етнічної ворожості, котрі, як правило, є ознакою міжетнічної взаємодії на індивідуальному рівні, проявляється на груповому (колективному) рівні в міжетнічній взаємодії, оскільки охоплює певну частину спільнот. Тут вже йдеться про групові інтереси і змагання за їх втілення. Власне вже на цьому етапі можна говорити про боротьбу за соціальні, економічні, політичні й культурні ніші в суспільному розвитку поліетнічної держави. Проявами міжетнічної напруги на рівні стосунків „більшість – меншість” можуть бути різкі заяви меншості щодо дискримінування її більшістю у різних сферах суспільного життя, відмова більшості враховувати інтереси меншості. Типовим прикладом таких стосунків є стосунки депортованих, які вже повернулися і ще повертаються до Криму, та владних структур півострова.

У взаємодії на рівні „меншість – меншість” проявом етнічної напруги є відмова від підтримки вимог однієї меншості іншою, поширення негативних етнічних стереотипів, відмова від участі у заходах, які проводить та чи інша етнічна спільнота. Тут практично не спостерігається таке явище, як міжетнічна солідарність, завдяки якій можна домогтися поступок з боку влади. Характерним прикладом цього була ситуація з виступами американських індіанців у Вундед Ні проти влади (1970-і роки) – ці акції не були підтримані представниками інших національних меншин США. Оглядаючи нинішню етнополітичну ситуацію в Україні, можемо віднайти чимало прикладів якщо не безпосереднього, то принаймні опосередкованого прояву етнічної напруги: у заходах однієї етнічної спільноти, спрямованих на поліпшення її соціального статусу й підвищення ролі в культурному житті суспільства, за незначними винятками, не беруть участі представники іншої, хіба що окремі лідери етнічних організацій.

Етнічна конфронтація – це компонент міжетнічного конфлікту, який реалізується у протиставленні інтересів однієї етнічної спільноти інтересам іншої, або ж на рівні більшості і меншості, у прагненні вирішити проблемні питання за власними сценаріями. Ця стадія розвитку міжетнічного конфлікту є тим моментом, коли формуються бажання рішучих дій у вирішенні проблем, які стали предметом міжетнічного конфлікту. Якщо інші компоненти (стадії) міжетнічного конфлікту носять переважно стихійний характер, то для етнічної конфронтації все помітнішою стає організованість (керованість з боку лідерів етнічних рухів)

цих процесів.

Найвищою точкою в структурі міжетнічного конфлікту є **етнічний антагонізм**, який виростає з етнічної напруги і конфронтації та характеризується жорстоким змаганням за ніші в суспільному житті поліетнічної країни. Етнічний антагонізм завершує формування структури міжетнічного конфлікту. Дослідники цієї проблеми акцентують увагу на домінуючій ролі економічних факторів у ескалації етнічного антагонізму. Е. Бонасич, яка першою почала досліджувати феномен етнічного антагонізму, аналізуючи ситуацію в США, вказувала, зокрема, на його економічну природу (економічні чинники – змагання за економічні ніші були домінуючими у визначенні сутності явища) [18].

Щоправда, у 1990-і роки конфліктологи, наприклад, російський дослідник В. Малахов, все більше уваги звертають на силу інших факторів, передовсім „конфронтації стосовно цінностей ідеальних”. Така думка випливає із твердження, що „конфлікти, які розгортаються в сучасних індустріально розвинутих суспільствах, осмислюються не стільки як зіткнення за ті чи інші матеріальні цінності (конфлікти інтересів), скільки як конфронтація щодо цінностей ідеальних (конфлікт визнання)” [19]. А боротьба за визнання розгортається, в першу чергу, у символічній, а не в інструментальній площині, до якої належить і економічна сфера. Сфера міжетнічних сосунків справді є тією сферою, де, можливо, боротьба за визнання проявляється найбільш рельєфно, і тут символічний вимір може відігравати більшу роль, ніж практична користь.

Дослідники наводять такі приклади: виступи словенської меншості в Австрії на початку 1970-х років, причиною яких стала спроба місцевої адміністрації федеральної землі Кертнен замінити двомовні (словенська, німецька мови) покажчики на вулицях на одномовні (німецька мова); угорців Словаччини за можливість здобувати освіту рідною мовою й працювати із застосуванням угорської мови (кінець XX століття). Деяко подібні ситуації виникають і в Україні: вимоги угорців, румунів, кримських татар сформувати „закриті” цикли (від дитячого садка до вищого навчального закладу) підготовки фахівців рідною мовою.

У розумінні суті міжетнічного конфлікту, процесу його структурування та розвитку важливу роль відіграють актори. З тих, хто задіяний у міжетнічному конфлікті, можна виокремити таких акторів (дійових осіб): 1) учасник; 2) суб'єкт; 3) посередник.

Акцентація на акторах конфлікту особливо важлива при з'ясуванні соціологічного контексту, оскільки привертає увагу до їх відносин (взаємодії), що є вагомим чинником самого змісту та вислідів конфлікту. Власне, складність феномена „міжетнічних конфліктів” та його сучасне розуміння не вичерпуються таким поняттям, як „сторона конфлікту”. Щодо його учасників, то ними можуть бути індивідууми, групи, організації, а також люди, які випадково опиняються в зоні конфлікту. Такі ситуації

часто спостерігаються на Північному Кавказі, в Ізраїлі. Суб'єктами конфлікту виступають ті, хто здійснює вплив на перебіг та вислід конфлікту. Зазвичай вплив суб'єктів визначається не лише певними особистісними чи груповими можливостями, але й інтересами. Нагадаю: суб'єктами можуть бути представники органів виконавчої влади й місцевого самоврядування, політичних партій, громадських організацій тощо. Оскільки важлива роль в управлінні конфліктом належить посередникам, то вони є чи не найактивнішими його факторами. Посередниками можуть виступати, крім окремих авторитетних особистостей, і перелічені вище суб'єкти, однак їх роль як посередників відрізнятиметься від ролі суб'єктів, оскільки вони вже перебирають на себе роль управління міжетнічним конфліктом і виконують функцію примирення.

Міжетнічна взаємодія – умова реалізації конфлікту

Зміст міжетнічного конфлікту адекватно розглядати в контексті міжетнічної взаємодії, оскільки він реалізується як явище саме у взаємодії різних компонентів етнонаціональної структури населення поліетнічної країни. Тому варто бодай у загальних рисах подати структуру міжетнічної взаємодії й визначити поле реалізації структурних елементів конфлікту, як і структури в цілому, а також з'ясувати, на яких етапах цієї взаємодії виникає сам конфлікт.

В аналізі зазначених моментів, вкрай необхідних для розуміння суті міжетнічного конфлікту, доречною буде парадигма стосунків американського соціолога П. Роуза, концентровано відтворена у формулі „ми – вони” [20]. Вона зводиться, власне, до того, що люди, вступаючи у контакти, відносини з іншими людьми, виокремлюють себе з-поміж інших (іноді протиставляючи, а частіше ні себе іншим), порівнюють себе з іншими й на основі цього вибудовують свої стосунки, особливо на індивідуальному рівні.

Нагадаю, що змістом поняття „міжетнічні взаємодії” є взаємодія представників різних етносів, які проживають у межах одного етнополітичного організму (держави), через безпосередні й опосередковані контакти на індивідуальному рівні у всіх сферах суспільного життя, в результаті яких здійснюється обмін етнічною інформацією і під впливом яких формуються уявлення одне про одного (етнічні стереотипи), корегуються уявлення про самих себе (етнічні автостереотипи) та формується відповідна етнонаціональна ситуація в країні [21].

До речі, міжетнічна взаємодія, згідно з концепцією багатьох західних дослідників (з якою можна погодитись), це взаємодія в умовах етнічних відмінностей, і багато дослідників міжетнічних конфліктів в їх основу кладуть саме ці відмінності.

Вважаю, що етнічні відмінності не завжди генерують конфлікти – вони

стають генеруючим чинником за певних обставин, наприклад, за умови штучного формування негативних стереотипів щодо тієї чи іншої спільноти. Або ж, як зазначалося вище, зацікавлені актори можуть створювати умови для дії цих чинників. Виходячи з такої концепції, у міжетнічній взаємодії чітко виявляються дві протилежні тенденції: 1) етнічна сегментація й етнічна окремішність; 2) етнічна гомогенізація (однорідність).

Враховуючи велике значення первинних контактів, які, безумовно, відбуваються за умови „етнічних відмінностей”, варто зважити на те, що, в процесі свого розвитку, на характер етнічної взаємодії вирішально впливати можуть соціально-економічні та політичні умови конкретної країни. До речі, як і у випадку з міжетнічним конфліктом.

На сьогодні пропоную таку структуру міжетнічної взаємодії: міжетнічні контакти, міжетнічне спілкування, міжетнічні зв'язки, міжетнічні відносини. Ці структурні елементи міжетнічної взаємодії реалізуються на двох рівнях – індивідуальному і груповому (колективному), безпосередньо (скажімо, пряме спілкування етнофорів у етноконтактній зоні) чи опосередковано (наприклад, через засоби масової інформації). Ці елементи взаємопов'язані, але кожен з них має свої функціональні особливості. Скажімо, міжетнічне спілкування, міжетнічні контакти складають основу формування цілісної системи міжетнічних зв'язків. Вони можуть бути спорадичними, тимчасовими, безсистемними. Міжетнічні відносини є усталеною системою, яка завершує формування структури етнічної взаємодії. На цьому рівні важливу роль відіграє колективний (груповий) стереотип представників різних етносів, які перебувають у постійній взаємодії, – саме той, який західна соціологія включає в межі антитези „ми – вони”. Структура міжетнічної взаємодії реалізується на побутовому рівні, у процесі виробництва, суспільно-громадської діяльності представників етносів, які проживають в межах одного етнополітичного організму, в участі у політичних процесах. Саме у цих сферах зароджується і виявляється міжетнічний конфлікт.

Зважаючи на те, що кожний структурний елемент міжетнічного конфлікту, як і конфлікт в цілому, реалізується лише в умовах міжетнічної взаємодії, то важливо визначити дію силового поля взаємодії і параметри, в яких реалізується той чи той елемент структури конфлікту.

Оскільки етнічне дистанціювання визначається етнокультурними характеристиками (індивідуума чи всієї спільноти), воно до певної міри є об'єктивною даністю, тобто ця даність реалізується на всіх щаблях міжетнічної взаємодії. Етнічна неприязнь, за моїми спостереженнями, виникає на початковій стадії міжетнічної взаємодії – під час контактів, які є, як правило, індивідуальним явищем. Наступні структурні компоненти міжетнічного конфлікту (етнічна ворожість, етнічна напруга, етнічна конфронтація, етнічний антагонізм) корелюються з такими

стадіями міжетнічної взаємодії, як спілкування, зв'язки, відносини. Мною розробляється матриця, яка дасть можливість у майбутньому відтворити характер співвідношення елементів міжетнічної взаємодії та елементів міжетнічного конфлікту і визначити моменти, у яких фіксуються піки загострення в міжетнічних стосунках. А це, в свою чергу, дає можливість впливати на перебіг конфлікту і, зрештою, відкриває перспективи його врегулювання. Останнє лежить у площині етнополітичного менеджменту.

Запобігання міжетнічним конфліктам є одним з елементів етнополітичного менеджменту, а у вузькому значенні – управління конфліктом. Оскільки міжетнічні конфлікти реалізуються на двох рівнях: 1) більшість – меншість, і, як правило, влада – етнічні спільноти; 2) меншість – меншість, то й система їх запобігання має формуватися з урахуванням цих особливостей.

Однак є загальні умови, які визначають можливості запобігання міжетнічних конфліктів та їх вирішення. До таких, передовсім, належить існування ефективної законодавчої бази, яка передбачає наявність концепції етнонаціонального розвитку, закони і нормативні акти. Недарма, скажімо, ще на початку масових міграцій до США і Канади (кінець XIX – XX століття) у цих країнах ухвалювалися закони, що регулювали міграційні потоки і формували політику адаптації прибулих у нові суспільства. Як правило, ці закони унеможлилювали (щоправда, як з'ясувалося, лише на короткий час) створення „незручностей” для домінуючої більшості в американському чи канадському суспільстві, і тут не виникали ситуації, які можна було б характеризувати як міжетнічний конфлікт. Більше того, у XIX та XX століттях формувалися концепції етнонаціонального розвитку США і Канади, які передбачали (за різними сценаріями й на різних ідеологічних засадах) адаптацію та інтеграцію нових іммігрантів та етнічних спільнот, які вже довгий час жили на території цих країн. Їх зміст, зокрема у XIX – на початку XX століття, спрямовувався на безконфліктну (безвідмовну) інтеграцію у суспільство проживання.

Не можна говорити, що ці концепції офіційно затверджувались на урядовому рівні, але вони і без такого „затвердження” ставали офіційними доктринами урядів США і Канади у сфері етнонаціонального розвитку. До них належали, наприклад, „англоконформізм”, „плавильний казан” (їх можна класифікувати як асиміляціоністські концепції), „культурний плюралізм”, „багатокультурність”, „етнічність” тощо, які можна віднести до концепцій плюралістичного розвитку поліетнічного суспільства [22].

Зазначу, що вибудувати адекватний менеджмент міжетнічного конфлікту можна за умови з'ясування його структури і розуміння закономірностей та особливостей взаємодії її окремих елементів. Певною

мірою аналіз, що здійснювався вище, складає основу як розуміння самого феномена, так і врегулювання ситуацій, що виникають у контексті його функціонування.

Література:

1. **Даниленко О. А.** Социологическое измерение конфликта. – Харьков, Издательский центр Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, 2003. – С. 11 - 53.
2. **Котигоренко В.** Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні. Політологічний аспект. – Київ, 2004. – 722 с.
3. Етносоціологія. Терміни та поняття. – К., Фенікс, 2003. – С. 162 - 174; Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві. – К., Фонд Європа ХХІ, 2002. – С. 182 - 210.
4. Див.: Етносоціологія. – С. 42.
5. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. – Київ, Наукова думка, 2004. – С. 4.
6. **Желтухин А. И.** Социологическая концепция конфликта // Социс. – 1994. - № 4. – С. 141 - 142.
7. Див.: **Євтух В. Б.** Концепции этносоциального развития США и Канады: типология, традиции, эволюция, - Киев: Наукова думка, 1991. – 180 с.
8. **Lynn R.** Balanced polymorphism for ethnocentric and nonethnocentric alleles // Behavioural and Brain Sciences. – 1989. - № 12. – P. 534.
9. Survey „Inter-Ethnic Relations in Ukraine”. Iowa State University – Kyiv National Taras Shevchenko University. Iowa – Kyiv, 2003. – 150 p.
10. **Шемякин Я. Г.** Этнические конфликты: цивилизационный ракурс // Общественные науки и современность. – 1998. - №4. – С. 49.
11. Див.: Етносоціологія. – С. 219.
12. Див.: Етносоціологія. – С. 110.
13. **Bonacich E. A.** Theory of ethnic antagonism: the split labor market // American Sociological Review. – 1973. Vol. 37. - № 4. – P. 554.
14. **Здравомыслов А. Г.** Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве. – Москва, 1999. – С. 10 - 11.
15. **Silvermann Irwin and Case Danielle.** Ethnocentrism vs. pragmatism in the context of human affairs // Ethnic Conflict and Indoctrination. Altruism and Identity in Evolutionary Perspective. Edited by Irenaeus Eibl – Eibestfeldt and Frank K. Salter. – New York. Oxford, Berghahn Books, 1998. – P. 400.
16. **Nazroo James Y. and Karlsen Saffron.** Patterns of identity among ethnic minority people: Diversity and commonality // Ethnic and Racial Studies. - 2003. - Vol. 26. - № 5. – P. 902.
17. **Jewtuch V.** Ethnischer Antagonismus und ethnische Solidarität in den

Laendern Nordamerikas // Migrationsforschung. - Heft 22. - 1989. - S. 29 - 33.

18. **Вонасич Е. А.** Op cit.

19. **Малахов В.** Символическое производство этничности и конфликт / Язык и этнический конфликт // <http://pubs.carnegie.ru>. - Москва, Фонд Карнеги, 2001. - С. 52.

20. **Rose P. J.** They and we. Racial and ethnic relations in the United States. - New York, 1964. - P. 57.

21. **Євтух В. Б.** Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... - К., Стилос, 2000. - С. 153 - 154.

22. **Євтух В. Б.** Концепции этносоциального развития США и Канады - С. 8 -24.